

تلیخ و اندیشه
شیخ پیر

از آغاز تا کنون

سید محمد حسن آل طالقانی

ترجمه، تحقیق و تعلیق

سید خلیل طاووسی

پژوهشگاه ملتم و زریگ اسلامی

نیانی	تاریخ و اندیشه شیخیه از آغاز تا کنون
قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر	سید محمد حسن آل طالقانی
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی	ترجمه، تحقیق و تعلیق سید خلیل طاوosi
ناشر	پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳	وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸	تئییه
کد پیستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱	پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام
مراکز پخش	سرور استار
۱. قم، میدان شهداء، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴	محمدیاقر انصاری
۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشگاه تهران، پاساز فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴	ویراستار
وبگاه: www.pub.isca.ac.ir	وحید حامد
رایانامه: nashr@isca.ac.ir	لیتوگرافی، چاپ و صحافی
همه حقوق برای ناشر محفوظ است.	چاپخانه مؤسسه پوستان کتاب
	چاپ اول: تابستان ۱۳۹۷
	شمارگان: ۲۵۰
	قیمت: ۷۰۰۰ تومان
	عنوان: ۷۴۷؛ مسلسل: ۴۶۶؛ عنوان:

سرشناسه:	آل طالقانی، سید محمد حسن، ۱۳۱۰-۱۳۸۶
عنوان فاردادی:	الشیخیه: نشانها و تطوارها و مصادر دراستها، فارسی
عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ و اندیشه شیخیه از آغاز تا کنون / سید محمد حسن آل طالقانی؛ ترجمه، تحقیق و تعلیق سید خلیل طاووسی؛ تهییه پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام
مشخصات نشر:	قم؛ دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
مشخصات ظاهری:	۱۳۹۷
شابک:	۱۳۹۷ ص ۶۷۶
وضعیت فهرستنويسي:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۵۹۵]-[۶۲۱]؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت:	نمایه
موضوع:	شیخیه
موضوع:	شیخیه - ایران
شناسه افزوده:	طاوسی، سید خلیل، ۱۳۴۶، مترجم
شناسه افزوده:	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
ردیbdنی کنگره:	۱۳۹۷ ش ۵/۰۴۹۰۴۱ BP ۲۲۹/۵
ردیbdنی دیوبی:	۲۹۷/۵۳۲۶
شماره کتابشناسی ملی:	۵۲۸۴۸۶۵

فهرست مطالب

۱۳	سخنی با خواننده
۱۵	پیشگفتار مترجم
۱۹	۱. زمینه‌های رویش و رشد فرقه شیخیه در دوره قاجار
۲۰	۱-۱. نآگاهی و خردگریزی
۲۲	۱-۲. تبیین نشدن باورهای صحیح
۲۳	۱-۳. نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی
۲۵	۱-۴. حمایت دربار قاجار
۲۹	۲. رویارویی عالمان شیعه با فرقه شیخیه
۳۳	۳) معرفی کتاب الشیخیه و نویسنده آن
۴۱	پیش‌درآمد
۴۳	بخش اول: جریان‌های فکری شیعیه امامیه در قرن سیزدهم هجری
۴۴	بخش دوم: زندگی شیخ احمد احسائی
۴۴	بخش سوم: زندگی سیدکاظم رشتی
۴۵	بخش چهارم: انشعاب شیخیه و تعدد رهبری
۴۵	بخش پنجم: مکتب شیخیه و عقاید آنان

مقدمه: تلاش‌ها برای جمع میان فلسفه و دین ۵۱

بخش اول: جریان‌های فکری شیعه در سده سیزدهم هجری

	مقدمه
۷۵	۱. اخباریان و اصولیان
۷۶	۱-۱. اختلاف نظر در باب اجتهاد و تقليد
۸۹	۱-۲. اختلاف نظر درباره تقليد از ميت
۸۹	۱-۳. اختلاف نظر درباره روایات
۹۰	۱-۴. اختلاف نظر درباره دليل عقلی
۹۱	۱-۵. اختلاف نظر درباره استصحاب
۹۳	۲. شیعیه و متشرعه
۹۳	

بخش دوم: شیخ احمد احسائی

	فصل اول: زندگی نامه شیخ احمد احسائی
۱۰۷	۱. پیشینه خانوادگی
۱۰۷	۲. ولادت و پرورش احسائی
۱۱۲	۳. مهاجرت احسائی به عراق و ایران و مسافرت‌های او در آنجا
۱۱۹	به سوی ایران
۱۲۵	اقامت در یزد
۱۲۶	اقامت در تهران
۱۲۹	حضور در یزد و خراسان برای بار دوم
۱۳۱	عبور از اصفهان
۱۳۲	

۱۳۳	اقامت در کرمانشاه
۱۳۴	بین کرمانشاه و عراق
۱۳۵	در دمشق و دیار مقدسه
۱۳۶	حضور دوباره در عراق و کرمانشاه
۱۳۷	اقامت در بعضی از شهرهای ایران
۱۳۸	اقامت در یزد، اصفهان و کرمانشاه
۱۳۹	اقامت در کربلا
۱۴۰	اقامت در شام (سوریه)
۱۴۱	۴. وفات، محل خاکسپاری و جانشین احسائی
۱۴۲	زنان و فرزندان احسائی
۱۴۳	فصل دوم: زندگی علمی احسائی
۱۴۴	۱. استادان احسائی
۱۴۵	۲. مشایخ اجازات احسائی
۱۴۶	۳. شاگردان احسائی
۱۴۷	۴. کسانی که اجازه نقل روایت از احسائی گرفته‌اند
۱۴۸	۵. تألیفات احسائی
۱۴۹	فصل سوم: موقعیت اجتماعی احسائی
۱۵۰	۱. شهرت احسائی و حسادت معاصرینش
۱۵۱	۲. [غائلة قزوين و] تکفیر احسائی از سوی برگانی
۱۵۲	۳. هم‌صدایی علمای کربلا و نجف
۱۵۳	۴. احسائی و انکار نسبت‌های داده شده به وی
۱۵۴	۵. فشار افکار عمومی و عقب‌نشینی احسائی

بخش سوم: سید کاظم رشتی

۲۱۱	فصل اول: زندگی نامه
۲۱۱	۱. پیشینه خانوادگی
۲۱۴	۲. تولد، کودکی و نوجوانی سید کاظم رشتی
۲۱۷	۳. ملاقات با احسائی
۲۱۹	۴. مهاجرت سید کاظم رشتی به عراق
۲۲۴	۵. استادان رشتی
۲۲۵	۶. شاگردان رشتی
۲۳۴	۷. آثار علمی سید کاظم رشتی
۲۳۹	فصل دوم: حوادث دوره سید کاظم رشتی و پایان کار او
۲۳۹	۱. تفسیر جهت مخالفت‌ها به سوی رشتی و تکفیر او
۲۵۲	۲. تکفیر رشتی از سوی علمای نجف
۲۶۸	۳. حادثه نجیب پاشا
۲۷۷	۴. درگذشت سید کاظم رشتی
۲۸۲	۵. فرزندان و بازماندگان رشتی

بخش چهارم: انشعاب در شیخیه و رهبران متعدد

۲۹۷	فصل اول: نزاع بر سر ریاست
۳۰۶	شیخ حسن جوهر (م. ۱۲۶۶ق. / ۱۸۴۹م.)
۳۱۱	فصل دوم: شیخیه تبریز
۳۱۱	۱. خاندان حجت‌الاسلام
	۱-۱. شیخ محمد حجت‌الاسلام مامقانی (م. ۱۲۶۹ق. / ۱۸۵۲م.)

- ۱-۲. میرزا محمدحسین حجتالاسلام مامقانی (م. ۳۱۰۳ - ق. ۱۸۸۵) ۳۱۴
- ۱-۳. شیخ محمدتقی حجتالاسلام مامقانی (۱۲۴۸ - ۱۲۱۲ ق. / ۱۳۲۲ - ۱۸۳۲ م) ۳۱۶
- ۱-۴. میرزا اسماعیل حجتالاسلام مامقانی (م. ۱۳۱۷ - ق. ۱۸۹۹) ۳۱۹
- ۱-۵. میرزا ابوالقاسم حجتالاسلام مامقانی (م. ۱۳۶۲ - ق. ۱۹۴۳) ۳۱۹
۲. خاندان ثقةالاسلام ۳۲۱
- ۱-۱. میرزا محمدشفیع ثقةالاسلام (۱۲۱۸ - ۱۲۰۱ ق. / ۱۸۹۲ - ۱۸۰۳ م) ۳۲۱
- ۱-۲. میرزا موسی ثقةالاسلام (۱۲۵۸ - ۱۲۱۹ ق. / ۱۸۴۳ - ۱۹۰۱ م) ۳۲۲
- ۱-۳. میرزا علی ثقةالاسلام (۱۲۷۷ - ۱۲۳۰ ق. / ۱۸۶۰ - ۱۹۱۱ م) ۳۲۲
۳. خاندان اسکویی ۳۲۵
- ۳-۱. میرزا محمدباقر اسکویی (م. ۱۳۰۱ - ق. ۱۸۸۳) ۳۲۵
- ۳-۲. میرزا موسی اسکویی حائری (۱۲۷۹ - ۱۲۶۴ ق. / ۱۸۶۲ - ۱۸۴۴ م) ۳۲۷
- ۳-۳. شیخ میرزا علی حائری (۱۳۰۴ - ۱۳۸۶ ق. / ۱۸۸۶ - ۱۹۶۶ م) ۳۲۹
- ۳-۴. شیخ میرزا حسن حائری احراقی (۱۳۱۸ - ۱۴۲۲ ق. / ۱۹۰۰ - ۲۰۰۰ م) ۳۳۱
- ۳-۵. شیخ عبدالرسول اسکویی احراقی (۱۳۰۷ - ۱۳۸۳ ق. / ۱۹۲۸ - ۱۹۲۳ م) ۳۳۴
- ۳-۶. میرزا عبدالله حائری احراقی (۱۳۸۴ ق. / ۱۹۶۳ م) ۳۳۶
- ۳-۷. عمید الاسلامیه ۳۳۶
- ۳۳۹ فصل سوم: شیخیه کرمان
۱. خاندان کرمانی ۳۳۹
- ۱-۱. حاج محمدکریم خان کرمانی (۱۲۲۵ - ۱۲۸۸ ق. / ۱۸۱۰ - ۱۸۷۱ م) ۳۴۳
- ۱-۲. حاج محمد خان کرمانی (۱۲۶۳ - ۱۲۲۴ ق. / ۱۸۴۶ - ۱۹۰۶ م) ۳۵۲
- ۱-۳. حاج زین العابدین خان کرمانی (۱۲۷۶ - ۱۳۶۰ ق. / ۱۸۵۹ - ۱۹۴۱ م) ۳۵۷
- ۱-۴. حاج ابوالقاسم خان کرمانی ابراهیمی (۱۳۱۴ - ۱۳۸۹ ق. / ۱۸۹۶ - ۱۹۶۹ م) ۳۶۲
- ۱-۵. حاج عبدالرضا خان ابراهیمی (۱۳۴۰ - ۱۴۰۰ ق. / ۱۹۲۱ - ۱۹۸۰ م) ۳۶۶

۳۶۹	۶-۱. سیدعبدالله موسوی (۱۳۱۷ - ۱۸۹۹ ق. / ۱۹۸۰ - ۱۹۸۱ م)
۳۷۰	ب. شیخیه باقریه

بخش پنجم: نظرات و اندیشه‌های مکتب شیخیه

۳۷۷	۱. شیخیه، کشفیه و رکنیه
۳۸۰	۲. عوامل ظهور احسائی
۳۹۱	۳. روش علمی احسائی
۴۰۳	۴. اعتراضات بر شیخیه
۴۱۴	یک. معاد جسمانی
۴۴۸	دو. معراج پیامبر ﷺ
۴۶۰	سه. غلو و تفویض
۴۸۵	چهار. امام ناطق و رکن رابع
۵۳۱	خاتمه

پیوست ۱: فهرست تألیفات شیخ احمد احسائی ۵۰۷

پیوست ۲: فهرست تألیفات سیدکاظم رشتی ۵۷۵

۵۹۵	کتابنامه
۵۹۵	الف) منابع خطی
۵۹۵	ب) منابع چاپی عربی
۶۱۳	ج) منابع فارسی
۶۱۶	د) مجلات
۶۱۶	ه) منابع مترجم

نمايه

۶۲۳	آيات
۶۳۲	روايات و احادیث
۶۳۴	اعلام
۶۵۸	کتاب‌ها
۶۶۴	مکان‌ها
۶۷۱	فرقه‌ها و نحله‌ها
۶۷۴	قبایل و طوائف

سخنی با خواننده

ایران در عصر قاجار شاهد حرکت‌های فکری، فرهنگی و سیاسی و اجتماعی مختلفی بود. از مهم‌ترین حرکت‌های مذهبی جریان شیخیه بود؛ مسلکی که پدید آورندگان آن از عالمان بودند و عوامل متعددی در پیدایش آن نقش داشتند. موضع‌گیری‌های متفاوتی در برابر آن شکل گرفت و آثار فراوانی در رد یا تأیید آن تألف شد.

عوامل متعددی در پیدایش و رشد این فرقه تأثیرگذار بودند که از جمله می‌توان به کمی آگاهی دینی و مذهبی مردم، نابسامانی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و از همه مهم‌تر حمایت دربار قاجار از سرکردگان این جریان اشاره کرد که خود حامی شاهان قاجار بودند و در اندیشه سیاسی آنان مخالفت با شاهان قاجار حرام و سبب هلاکت شمرده می‌شد، بهویژه آنکه در نقطه مقابل چنین تفکری، ضدیت با فقهاء و عالمان نیز دیده می‌شود، فقهایی که در برابر سلاطین قاجار ایستاده بودند و ظلم و ستم آنها را برنمی‌تافتند. شیخیه گوشه‌گیری و دخالت نکردن در امور را وظیفه خود می‌شمردند و حتی وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را ساقط می‌دانستند؛ درحالی‌که روحانیت شیعی نفوذ‌گسترده‌ای در جامعه داشتند و در برابر اقتدار سیاسی قاجار ایستادند.

چنین وضعی سبب حمایت شاهان قاجار از بزرگان این فرقه گردید. شاه قاجار و درباریان او برای ترویج اندیشه شیخیه تلاش کردند و از احمد احسایی و شاگردان او حمایت و استقبال نمودند. از سوی دیگر عالمان و دانشمندان شیعه در ایران و عراق به

روشنگری پرداختند و با دیدگاه‌های منطقی و به دور از تعصب توانستند از گسترش این جریان در جوامع شیعی جلوگیری کنند. اثر پیش رو ترجمه کتاب الشیخیه نشأت‌ها و تطورها و مصادر دراستها از سید محمد حسین طالقانی می‌باشد که به همت فاضل ارجمند جناب آقای سید خلیل طاووسی صورت گرفت و همراه با تعلیقه‌ها و نقد مترجم محترم در اختیار علاقمندان قرار می‌گیرد.

بی تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم گروه فرهنگ و تمدن اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمد غفوری، مترجم محترم، ناظر و ارزیابان محترم و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمد‌هادی یوسفی غروی، حجج اسلام آقایان رمضان محمدی، محمد جواد صاحبی، مصطفی‌صادقی، سید قاسم رزاقی، آقایان دکتر نعمت‌الله صفری فروشنانی و دکتر سید حسین فلاح‌زاده، مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی نور‌محمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام والمسلمین سید رسول کاظمی نسب و جناب آقای مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آورم. همچنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر نجف لک‌زاپی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاری‌گری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید؛ در ضمن باسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و پخش آن را بر عهده داشتند، سپاسگزاری کنم. پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده و از انتقادها و پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمید رضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

آشتی دادن آن با مذهب اصل تسنن بود. با وجود تلاش‌های گسترده نادرشاه در این زمینه، کوشش‌های آن در تعديل تشیع ناکام ماند و این بیان می‌دارد که تشیع در ایران، پایگاهی ماندگار به دست آورده بود.

در فاصله مرگ نادر و قدرت یافتن قاجارها فقط در دوران کوتاه حکومت کریم‌خان زند (۱۱۶۳ - ۱۱۹۳ق) و جانشینان او نظام سیاسی در ایران از نظمی اندک برخوردار شد و مردم توانستند پس از سال‌ها کشمکش‌های سیاسی قبایل و ایل‌ها، در بخشی از سرزمین خود آسوده زندگی کنند که آن هم با توطئه‌های داخلی و درون‌گروهی، آخرين خان زند کشته شد و ستاره اقبال قاجاریه درخشیدن گرفت. آقامحمدخان قاجار مؤسس سلسله قاجاریه در سال ۱۲۱۰ قمری رسماً تاج‌گذاری کرد و خود را پادشاه ایران خواند و بار دیگر پس از هرج و مرج داخلی از زمان فروپاشی صفویه، مرکزیت سیاسی ایران شیعی تجدید شد.

اقدامات خان قاجار در کرمان، قفقاز و خراسان (۱۲۰۸ - ۱۲۱۰ق) از او پادشاهی مقتدر ساخت و در عین اقتدار، او را در ایجاد یک حکومت متمرکز و توانا در مرازهای سیاسی یاری داد. توسعه طلبی شاه قاجار و در پی آن، لشکرکشی دوباره او به قفقاز، پیامد خوبی برای او نداشت؛ چراکه به قتل او در سال ۱۲۱۱ قمری در شهر شوشی انجامید. پس از کشته شدن او، باباخان، برادرزاده‌اش که در شیراز به سر می‌برد به سرعت به تهران آمد و در سال ۱۲۱۲ قمری بر تخت سلطنت نشست و لقب فتحعلی‌شاه را بر خود نهاد.

مدت پنج سال اول دوره سلطنت فتحعلی‌شاه (۱۲۱۲ - ۱۲۱۷ق) را باید دوره کشمکش‌های داخلی و دوره تثبیت و قوام سلطنت قاجار دانست که در این مدت، پادشاه قاجار به سرکوب مخالفان خود در آذربایجان، خراسان، فارس و ولایت‌های غربی پرداخت و توانست آرامش سیاسی و اجتماعی را به کشور بازگرداند. چندی از آرامش سیاسی ایران نگذشته بود که جهان، عرصه رقابت دولت‌های مقتدر اروپایی انگلستان، فرانسه و روسیه قرار گرفت و ایران برای نخستین بار، ناخواسته وارد

معادلات سیاسی با کشورهای قدرتمند جهان شد.

منافع انگلستان در شرق ایران و حضور فعال کمپانی هند شرقی در شبے جزیره هندوستان و تلاش ناپلئون بناپارت برای غلبه بر مستعمرات انگلستان و سیاست توسعه طلبی ارضی روسیه و کشمکش‌های آن کشور با انگلستان، دربار قاجار را صحنه رقابت قدرت‌های بزرگ جهانی کرد. دو دوره جنگ‌های ویرانگر ایران و روس (۱۲۱۸ - ۱۲۲۸ق) (۱۲۴۱ - ۱۲۴۳ق) و عقد قراردادهای ننگین گلستان و ترکمنچای به جداشدن بخش‌های مهمی از اراضی ایران در شمال غربی کشور انجامید و سرخوردگی اجتماعی را در پی داشت.

یکی از مهم‌ترین مشخصه‌های این دوره، حرکت‌های فکری فراوان در جهان اسلام و از همه مهم‌تر در میان شیعیان است. پیدایش نهضت وهابیت توسط محمد بن عبدالوهاب (۱۱۱۱ - ۱۲۰۷ق) و اوج آن در سال‌های ۱۲۱۳ - ۱۲۳۰ قمری به دست خاندان آل سعود، عامت مسلمانان را به تکاپو انداخت؛ چراکه اندیشه‌های وهابیت، باورهای مسلمانان به ویژه شیعیان را هدف قرار داده بود. آنان با رافضی‌دانستن شیعیان، به قتل و غارت شهرهای شیعی و ویران کردن اماکن مقدس در جزیره‌العرب و عتبات عالیات پرداختند. اقدامات آنان با مقاومت امپراتوری عثمانی و علمای شیعه روبرو شد که درنتیجه در سال ۱۲۳۱ قمری این نهضت به طور مؤقت از جهان اسلام بر چیده شد.

یکی دیگر از حرکتهای فکری در داخل حوزه‌های دینی شیعه، منازعات علمی اصولیان و اخباریون بود. هرچند مشاجرة بین این دو گروه، میراث به جامانده از دوره صفویه بود، در این دوره به اوج خود رسید و با تلاش‌های آقامحمد باقر بهبهانی (۱۱۱۸ - ۱۲۰۵ق) و شاگردانش سلطراه اخباریگری پایان یافت و با این کار، تفکر مذهبی شیعه احیا شد و وظایف و تکالیف مجتهدان با وضوح بیشتری تعریف شد.

در کنار این درگیری‌ها، کشمکش‌های مذهبی و عقیدتی بین فرقه‌های پرشمار صوفیان و مجتهدان نیز چشمگیر است و با قدرتی که علمای شیعه در اوایل قرن سیزدهم

هجری بروضد صوفیان از خود نشان دادند برتری اصلی شریعت را بر مریدان طریقت محفوظ نگه داشت.

مهم‌ترین چالشی که در این دوره، جهان تشیع و جامعه مذهبی ایران را با چالش‌های فکری و سیاسی روپرور کرد، جریان فرقه شیخیه بود؛ محله فکری که با شیخ احمد احسائی (۱۱۶۶ – ۱۲۴۱ق) آغاز شد و به اهتمام شاگرد او، سیدکاظم رشتی (۱۲۰۵ – ۱۲۵۹ق) ادامه یافت.

شاید بتوان گفت این فرقه یکی از محدودترین فرقه‌های معاصر شیعه است که آرا و نظرهای متفاوت و گاه بسیار متضاد درباره آن بیان شده است. از یک سو آن را «امام‌شناسی تام شرقی که به دنبال بالابردن سطح مکتب امامیه است»^۱ دانسته و عقاید مطرح در آن را مرحله مترقبی آیین تشیع قلمداد کرده‌اند.^۲ و از سوی دیگر، آن را فرقه‌ای خوانده‌اند که اصل اصالت تشیع را دستکاری کرده و زمینه را برای گروه‌های منحرفی همچون بابیت و بهاییت فراهم کرده است و هرگز نمی‌توان این فرقه را از فرقه‌های شیعی شمرد.^۳

به هر صورت آشنایی و شناخت عقاید و شرح حال فرقه شیخیه از چند حیث اهمیت دارد:

۱. از آن حیث که سرآغاز بسیاری از گروه‌های سیاسی معاصر مانند باییگری، بهایگری و ازلیگری است که پس از فرقه شیخیه به لباس مذهب درآمدند.
۲. از آن نظر که مؤسس آن از علمای شیعه بود و در مطالعه و بررسی و فهم اخبار و روایات اهل بیت عصمت و طهارت از هیچ گونه تلاش و کوششی دریغ نکرد.^۴
۳. پیروان و مبلغان این فرقه، افراد ساده‌دل شیعه هستند که آشنایی چندانی با عقیده

۱. هائزی کریں؛ مکتب شیخی از حکمت الهی شیعه؛ ص ۶.

۲. حمید حمید؛ «ظهور یک جهان‌بینی»؛ ص ۵۴۸.

۳. ملک محمد مرعشی؛ فتنه گران سیاه؛ ص ۹۵.

۴. غلام‌حسین ابراهیمی دینانی؛ ماجرای فکرفلسفی؛ ج ۳، ص ۳۵۱.

امامیه ندارند و شیخیه را شیعه اصیل و پیروان راستین امامان معصوم علیهم السلام معرفی می‌کنند.
ازین رو پیش از ارائه مباحث مطرح درباره مکتب شیخیه، بیان چند نکته ضروری به

نظر می‌رسد:

۱. زمینه‌های رویش و رشد فرقه شیخیه در دوره قاجار

بی‌گمان دوره قاجار را باید دوره فرقه‌سازی و عصر پیدایی و میدان داری اندیشه‌های انحرافی دانست. در سده سیزدهم هجری قمری مسلک‌ها و مذهب‌های سنت‌بنیان و انحرافی در سراسر جهان اسلام به‌ویژه در ایران شیعی سر برآورده و فضای جامعه را آلوده کردند؛ فرقه‌های بدعت‌گذاری که گروهی از مردم سنت‌ایمان و ناآشنا به مبانی اصیل اسلامی و ناپایبند به دستورهای اسلامی را در پیرامون خود گرد آوردند و با این حرکت، در بین خانواده‌ها و بخشی از مردم جامعه، اختلاف افکنند و پایه‌های امنیت جامعه را سست کردند و آن را از ترقی و پیشرفت بازداشتند. مسلک‌هایی که هیچ پیوندی با تشیع و شیعه نداشتند و کم کم در بین شیعیان راه یافتند و در دوره قاجار به اوج اقتدار رسیدند و از جمله آنان تصوف، شیخیه، بایت، ازیله، اسماععیلیه و گروه‌های ضد شیعه همانند وهابیت و جنبش‌های تبشیری هستند.

از سوی دیگر باید دانست که پدیده‌های مهم فکری و اجتماعی یکباره رخ نمی‌دهند و مسائل و موضوعات سیاسی، اخلاقی، فرهنگی و اقتصادی در پیدایش آنها سهم بسزایی دارند. چالش‌ها، نزاع‌ها و کشمکش‌های سیاسی، قبیله‌ای، عقیدتی و فکری، فقر اقتصادی و فرهنگی، پراکنده‌ها و از هم گسیختگی‌های جامعه و ساختار سیاسی و اقتصادی آن، سرخورده‌گی اجتماعی مردم و نبود مشعل‌های روشنایی بخش و راهنمای کانون‌های گسترش فرهنگ و مدنیت، زمینه را برای اینکه هر روز کسی سر برآورد و بانگی سر دهد و بدعتی را ساز کند و شماری را پیرامون خود گرد آورد و در باورهای مردم، گستاخ پدید آورد، آماده می‌کنند.